

FREDERIK RESHPJA

TRIMI

I FSHATIT BARDHE

85H-93-32

R 58

Biblioteka e pionierit

85H-93-32

S

FREDERIK RESHPJA

Trimi
i fshatit
Bardhë

R

44850

31938

(Tregime)

LIBRARI E SHKOLLËS
BARDHË

SHTËPIA BOTONJËSE «NAIM FRASHËRI»

R A P S O D I P L A K

KALOI fusha dhe male rapsodi plak, po në Krujë nuk arriti dot. Kaloi përsëri fusha dhe male të tjera po prapë nuk arriti, sepse Kruja ishte larg, shumë larg, përtej hapësirash pa mbarim. Atje kish-te shumë male: male të larta, male shumë të larta, male që ngriheshin përmbi re. Ja, aty në mes të dëborës ishte Kruja, qyteti i bardhë.

Ky rapsod na qe shumë plak dhe krejt i bardhë: flokët e mjekrën i kishte të bardha, rrobat i kishte të bardha. Qe pra, si një plak prej dëbore.

Tani t'ju them përse shkonte në Krujë ky këngëtar plak. Ai na kishte dëgjuar se një-herë, kur qe fëmijë, Skënderbeu pat vrarë tre arabë: njërin e kishte goditur me shigjetë, tjetrin me heshtë dhe të tretin me shpatë.

Shumë këngë të bukura kishte kënduar

ai, por për këtë ngjarje thuri më të bukurën që mund të këndohet. I binte njëherë lahutës dhe midis fijeve të gjata trokisnin kuajt; i binte të dytën herë dhe që nga gropa e lahutës dilnin tingujt e armëve që përplaseshin, i binte të tretën herë dhe dëgjohej vetë zëri i Skënderbeut.

Natyrisht, kjo nuk qe shumë e vështirë për një rapsod që kishte kënduar tërë jetën, për një rapsod të thinjur, të bardhë, që dukej si plak dëbore. Po ishte vështirë që njerëzit ta besonin se një fëmijë kishte vrarë tre arabë; këtë s'do ta besonte as vetë Skënderbeu, trimi i dheut. Dhe pikërisht për këtë plaku nuk ja kishte treguar askujt këngën e tij të re, ndonëse për atë vetë këtu nuk kishte ndonjë gjë të pabesueshme.

Ishte nisur për në Krujë, pra, këngëtari plak të pyeste vetë Skënderbeun për këtë.

Eci dhe eci, male pas malesh, fusha pas fushash po nuk arriti dot në Krujë; shtegëtoi kaq ditë, bëri kaq udhë dhe më në fund në vend që të arrinte në Krujë, na arriti në një qytezë. Kjo nuk ishte një qytezë e vërtetë, por një fshat malor, me kulla të bardha të larta, që dukej si një qytezë e vërtetë. Dhe rapsodi plak, i lodhur, vendosi që të pushonte një natë aty.

Po ja që i ndodhi një gjë e çuditshme: trokit aty, trokit këtu, njeri nuk përgjigjej. Hyrë në këtë shtëpi, hyrë në atë shtëpi, njerëz nuk kishte askund. Ai u çudit dhe ju duk vetja si në ndonjë qytezë magjike.

«Si është e mundur kjo? — tha me vete rapsodi plak, — Udhët janë të shkreta, kullat janë bosh, asnjë zë nuk dëgjohet». Dhe pasi tundi disa herë kokën me leshrat e bardha e të gjata vijoi:

«Unë nuk kam parë kurrë qytezë pa njerëz, pa zogj, pa kafshë. Pra, s'ka si të jetë kështu».

Mirëpo ja që kështu na qe. Qyteza na ishte pa njerëz, pa zogj dhe pa kafshë.

I dëshpëruar dhe i lodhur, ai u largua që andej dhe vendosi ta kalonte natën në një shpellë.

— Sa mirë, — mendoi ai, kur gjeti një shpellë të vogël dhe të bukur midis dy lisave të lartë, — këtu do të pushoj ca, pastaj do të fle dhe nesër do të marr përsëri udhë. Sa mirë!

Kur u fut brenda, dëgjoi një zë që i tha:

— Mirëmbërëma, gjysh!

Plaku shikoi nga të gjitha anët, por s'pa gjë.

— Kush foli? — pyeti ai. — Unë nuk shoh mirë.

Atë çast dikush e kapi për dore dhe e shpuri pranë një zjarri. U ul mbi një post dhe dalloi fare mirë çdo gjë rreth e rrotull.

Aty ishte fundi i shpellës, i rregulluar si një kthinë e bukur. Rreth zjarrit rrinin një djalë dhe një vajzë. Të dy të një gjatësie, të dy të pastër, të dy të bukur.

— Ne të pamë që larg — foli djali — dhe të pritëm.

— Faleminderit! — tha plaku — Mirë se ju gjeta.

Mbasi u pyetën për shëndetin, si është zakon në Arbëri edhe sot e kësaj dite, plaku desh të dinte diçka rreth qytezës që nuk na qe si gjithë qytezat që kishte Arbëria.

Djali ju përgjegj si me hidhërim:

Qyteza jonë, që dikur ka qenë një qytezë e vërtetë, e rrethuar me mure të larta, është në udhën që të shpie për në Krujë, por ja që erdhën me mijëra e mijëra turq dhe dalngadalë e rrënuen atë, por ama, Krujën s'e morën dhe s'do ta marrin dot, kurrë. Eh! sa hordhi kaluan këtej!

— Po burrat ku janë? — pyeti rapsodi plak.

— Burrat u vranë të gjithë — tha djali. — U vranë edhe gratë. Vetëm dy-tri familje mbetën, por dhe ato u larguan. Shkuan larg,

shumë larg, në Danjë apo në Koman, s'e di. Mbetëm vetëm ne të dy: unë dhe ime motër. Mua më quajnë Tanush, këtë e quajnë Tanë. Të gjithë na janë vrarë këtu dhe s'kemi ku të vemi.

Tha kështu Tanushi dhe e vështroi të motrën me dhembje. Ajo u ul pranë tij dhe nuk foli.

Rapsodi plak u mallëngjye; nga kjo u duk edhe më i bardhë.

Jashtë ra nata, një natë e bukur, plot dritë me qiell të kaltër, të yjzuar. Që nga hyrja e shpellës, drurët e malit dukeshin si të argjendtë. Sikur ja, një çikë po t'i prekje, do të tringëllinin mu si argjendi. Tanushi dhe Tana i shtruan mikut të flente ndanë zjarrit.

Mirëpo plakut s'i flihej. Ai mendonte: «Sonte hëna është kaq e bukur dhe Tanushi e Tana janë kaq të mirë, sa që unë s'dua të fle fare. Do të rri dhe do të mendoj». U ngrit ngadalë-ngadalë dhe shkoi tek dysheku, kurse Tana dhe Tanushi u shtrinë mbi dy lëkura delesh kundrejt tij.

Plaku po mendonte këngën e vet.

«S'di se kur do të arrij më në fund në Krujë. Atëhere do ta pyes vetë të madhin Skënderbe, si ngjau puna. Unë e di si ka ngjarë. E di dhe e besoj».

Ai vendosi lahutën tek koka, por pada-
shur preku telin e gjatë dhe të hollë e shpe-
lla u mbush me tinguj të gëzueshëm. Tingujt
jehuan ca nëpër shpellë, pastaj fluturuan diku
nën dritën e argjentë të hënës.

— Sa mirë do të ishte sikur t'i binte
pak — i tha Tana të vëllait me zë të ulët.

— Vërtet do të ishte shumë mirë. — u
përgjegj ai.

Rapsodi i dëgjoji të gjitha dhe lehtë-lehtë
vendosi harkun mbi tel dhe befas në shpellë
u dëgjuan ca tinguj të fuqishëm, u përhap
melodia e një kënge trimërie, e ngjashme me
zhurmën e valëve të detit. Ajo sikur thoshte:
«Ja një anije, dy, tri, në secilën rri nga një
arab i madh, i zi. Toka gjëmon kur zbresin
arabët në breg. Zëri i tyre duket si një ka-
tarakt. Oh, po ja se ku po na vjen i madhi
Skënderbe, me pallë të ngrehur, me heshtë
të ngritur lart. Dhe është akoma djalë, i ri
dhe i bukur...»

Dora e plakut ngriu mbi lahutë dhe Tana
ngriti sytë e njomur nga ai:

— Përse e preve, gjysh? Qe kaq e bukur!
Kaq e bukur...

Rapsodi plak ju afrua pastaj si një fëmijë
luajti kokën e tij me leshra të gjata dhe të

bardha. Dukej sikur ishte me të vërtetë prej dëbore.

— Mos doni t'jua këndoj të gjithë? — pyeti ai.

Tana buzëqeshi.

— Mirë pra, — tha rapsodi plak. — Dëgjoni!

Deri atëherë askujt s'ja kishte kënduar rapsodi plak më të bukurën e të gjitha këngëve.

Ai këndoi këndoi duke i rënë lahutës, dhe Tana me Tanushin i shikonin fare qartë ato që tregonte plaku. Ata harruan që jetonin në këtë shpellë si të mërguar. Harruan që turku i urryer ua kishte shkatërruar shtëpinë. Harruan, që ja, aty jashtë, kishin varrosur të dashurit e tyre të vrarë nga qeni turk. I harruan sepse qenë mahnitur nga ato që dëgjonin, aq sa edhe kur kënga mbaroi, ata as folën as lëvizën nga vendi.

«Ç'janë gjithë këto?! — mendonte Tanushi. — Ç'është ky këngëtar përmbi të gjithë këngëtarët që na solli gjithë këto mrekulli në shpellën tonë të varfër?»

«O nënë! — mendonte Tana. — Ky rapsod si plak dëbore, ky plak magjik, ku i di të gjitha këto?» Dhe e pyeti:

— Ku i ke mësuar të gjitha këto gjysh ?

— Po kështu kanë ngjarë, moj e mira ime, kështu kanë ngjarë.

— Kështu i ka ngjarë edhe Tanushit — tha Tana. Eh! sa kam qarë dhe sa kam qeshur pastaj, atë ditë. Unë i pashë të gjitha me sy, por s'di t'i tregoj. Ti qenke vërtet një këngëtar i mrekullueshëm.

Plaku u ngrit nga vendi, hodhi leshrat e bardha pas dhe hapi sytë:

— Ç'i ka ngjarë Tanushit, moj bijë?

— Lere, Tanë, lere! — tha Tanushi i skukur në fytyrë.

Tana nuk foli.

Po nuk qe e lehtë me këtë rapsod plak. Ai pyeste dhe ngulte këmbë. Atëhere Tana mendoi: «Po të mos ja tregoj, miku do të fyhet dhe ta fyesh mikun në shtëpinë tënde, nuk bën». Ajo e vështroi Tanushin me gaz; ky u ngrit dhe doli jashtë. U ul mbi një gur dhe vështronte luginat e malet atje larg...

— Dëgjo si ka ndodhur, o këngëtar i madh, po të tregoj: Ne kishim një kullë të vogël në anë të fshatit. Im atë u vra duke luftuar krah për krah me Skënderbeun, po kur turqit e mallëkuar erdhën dhe dogjën fshatin tonë, nuk na mbeti asnjëri. Ata i vranë

të gjithë. Vetëm unë dhe im vëlla, Tanushi, shpëtuam. Duke vrapuar, ne u larguam shumë, po turqit na diktuan. Ne u endëm nëpër luginë pyje dhe arritëm shumë lart mbi mal. Turqit qenë lodhur; vetëm tre po vazhdonin të na ndiqnin. Hymë në një shpellë të lartë, mbi një shkëmb të madh, po ata hodhën litarët dhe zunë të ngjiteshin. Atëhere ne u ngjitëm majë shkëmbit. Tanushi i vuri shpatullat një guri të madh. Po guri që i madh e i rëndë, prandaj ne s'e lëvizëm dot. Ndërsa turqit po vinin, gjysh! . . E shtymë përsëri dhe ai u rrokullis mbi armiqtë. Tanushi dukej si një luftëtar i madh, gjysh. Ai vajti pranë një guri edhe më të madh, i vuri shpatullat, e guri u rrokullis poshtë duke marrë me vete dy turq.

Unë qava nga gëzimi.

Armiku që mbeti, që një arab i mallëkuar, sa një lis. Nxori pallën e rëndë dhe goditi me të shkëmbin: palla u bë copë-copë. Kurse shkëmbit ju hap një plagë e madhe. . .

Turku i fundit iku shpatit duke mallëkuar me tërbim. Atëhere u sul Tanushi, sikur të kërkonte të rrokulliste tërë malin mbi armikun. . .

Kështu ka bërë im vëlla, gjysh, po unë nuk di të tregoj bukur si ti që më dukesh si një këngëtar magjik.»

Tana ngriti kokën dhe u habit.

Rapsodi plak po qante:

— Unë jam një këngëtar plak që s'di shumë gjëra, por pata të drejtë. Kisha të drejtë të unë...

Kështu kaloi ajo natë.

Në mëngjez herët, plaku, me lahutën në sup, u nis për udhë, duke luajtur kokën e tij me leshra të gjata dhe të bardha, herë djathtas dhe herë majtas...

Udhëtoi me ditë e me net dhe më në fund arriti në malet e Krujës. Aty kishte shumë male: male të larta, male shumë të larta dhe male që ngriheshin përmbi re.

Skënderbeu mbloodhi popullin e tij dhe shtroi një gosti për nder të rapsodit plak.

Rapsodi këndoi e këndoi mjaft këngë. Ai këndoi për Ilirët, të parët tanë; këndoi për arbëreshët luftëtarë; këndoi për Skenderbenë, prijësin e madh popullor dhe më në fund këndoi një këngë të re, të padëgjuar.

Ajo këngë fliste për Tanushin dhe për motrën e tij, Tanën. Pa dërgoi Skënderbeu kalorësit e tij të shpejtë si era; pa dërgoi edhe dy kuaj akoma më të shpejtë se era, që të sillnin trimin Tanush dhe motrën e tij, Tanë.

Shumë shpejt vrapon era, po më shpejt

vrapuan kalorësit e Skendërbeut. Erdhën Tanushin me Tanën dhe u doli përpara vetë Skenderbeut. I përshëndeti ashtu si përshëndeten arbëreshët edhe sot e kësaj dite: dorë më dorë, sup më sup dhe kokë më kokë. Pastaj, në sy të popullit të vet, hoqi shpatën dhe ja dha Tanushit. Pastaj, i madhi Skenderbe u kthye nga gjeneralët e tij dhe tha:

— Ja ç'trimë po na rriten, o kapedanët e mi — Dhe ngriti dolli për miqtë e rinj, ndërsa arbëreshët brohorisnin të gjithë.

Pas një fronti të lartë, rapsodi plak i mallëngjyer, i shihte të gjithë dhe zemra i bëhej mal. Supet i dridheshin lehtë-lehtë nën leshrat e gjata, e të bardha si topi i dëborës.

— Unë jam një rapsod plak, — thoshte me vete, — dhe s'di shumë gjëra. Unë u mplaka tani dhe ende nuk kam mësuar t'i këndoj si duhet këtij populli të madh dhe luftëtar.

35939

~~44950~~

2 — 607

BLIOTENI E SHIETIN
SERIETI

ERANDA

HISTORIANËT nuk thonë asgjë për ngjarjen që do t'ju tregoj. Ndoshta ata as që e dinë që dikur diku midis maleve të Matit, jetonte një vajzë e vogël që quhej Eranda.

Ishte e vogël, por trime, një arbëreshë e vërtetë, ani se historianët nuk e treguan kurrë trimërinë e saj.

Po është një këngë e lashtë për këtë trimë. Kënga është aq e lashtë, sa gjyshërit nuk dinë të tregojnë kush e thuri.

Kënga tregon se diku në Mat na ishte një kështjellë e vogël, një kështjellë e vërtetë me pirgje dhe portikë, me ushtarë trima që venin e vinin ditë e natë mbi mure duke kryqëzuar heshtat. Ajo na ishte ndërtuar shumë lart, mbi një mal, dhe kishte një shteg kalimi të fshehtë që e dinin vetëm vendasit. Arbëreshët e stre-

huar në kështjellë qenë pak, kurse turqit për-
reth qenë aq shumë, sa që kur zinin të hidh-
nin shigjeta drejt saj, dielli mbulohej dhe nuk
bënte dritë, era pushone dhe shiu nuk binte
në tokë kaq shumë qenë, po në kështjellë ama
nuk hynë kurrë.

Kur erdhën turqit në ato anë të Arbë-
risë, gjithë fshatrat rrotull u braktisën dhe
vendasit u strehuan në kështjellën e lartë.
Morën me vete bagëtitë dhe zahiretë, dhe
shkretuan pusët e krojet që të mos i përdorte
armiku.

Në kështjellë punonin të gjithë: burrat
forconin muret, mprehnin heshtat dhe shpa-
tat; gratë zienin helme për shigjetat e arbë-
reshëve, kurse djemtë bënin ushtrime me
shpata.

Eranda me gjyshe Marinën lanë kasollen
e tyre në fund të fshatit dhe tok me Zirkën,
lopën larushe, u rregulluan disi nën një portik
të harkuar.

Kaluan ditë, kaluan muaj.

Mielli i gjyshe Marinës u sos, qumështi i
Zirkës u sos; trimat arbëreshë u rralluan; ve-
tëm turqit e mallëkuar nuk soseshin kurrë.
Dhe lufta vazhdonte, por kështjella nuk jepej.

Në kështjellë ra zi buke. Gjyshe Marina u sëmur. Ajo u mbulua me shallin e madh dhe nuk luajti një ditë, dy, tri. Ajo s'e hante dot supën me bar të gjelbër. Ishte e sëmurë.

Eranda rrinte në një qoshe, vërente gjyshe Marinën dhe brengosej. «Hej, hej, — mendoi një ditë ajo, — po ne kemi Zirkën!».

— Vërtet, moj gjyshe, përse nuk therim Zirkën?

Gjyshe Marina lëvizi pak, pastaj zbuloi kokën dhe hapi sytë:

— Ah, moj e mira ime! Po si mund ta thuash këtë? Jo, jo ne Zirkën nuk e therim dot. Ah, ç'më hidhërove, moj e mira ime!

Vërtet edhe Erandës i erdhi shumë keq që e kish thënë atë fjalë. Zirka që si një njeri i tretë në familjen e tyre.

— Më fal gjyshe, më fal!

Gjyshja mbylli sytë, mbuloi kokën dhe u qetësua përsëri...

Mbi kështjellën e vogël e të lartë ra mbrëmja. Dielli u fsheh pas malesh, atje larg, dhe luftëtarët e pushuan luftën për të lidhur plagët dhe për t'u çlodhur.

Eranda doli në oborrin e kështjellës me Zirkën mbrapa dhe vështroi qiellin e mbrëmjes arbëreshe, qiellin tonë të kaltër dhe të

ngarkuar me yje. Eh, sa do të donte ajo tani që të këndonte një këngë, një këngë që s'edinte askush përveç saj. Të këndonte për melodinë e krojeve, për erën e lirë, për pyjet shekullore arbëreshe, dhe kënga të përhapej gjer lart tek yjet. Dhe yjet që rrinin varur si kumbonëza të vogla, do të tringëllinin të gëzuar. Gjyshe Marina thoshte se yjet janë kumbonëza delesh që i humbën një bariu diku... Kishte një legjendë për këtë.

Eranda u kthye nga Zirka dhe e vështroi në sytë e shkëlqyer:

— Si thua ti Zirka? Ne do të dalim tani, atje lart ku ka bar të njomë, të gjelbër dhe ti do të kullosësh. Pastaj do të na japësh ca qumësht për gjyshe Marinën? Si thua, Zirka? Gjyshe Marina është e sëmurë dhe ka tri ditë pa ngrënë. E gjora gjyshja ime!

Vajzës i shpëtuan lotë.

Zirka tundi kokën.

Domosdo i erdhi keq për Erandën. Ajo do t'i jepte qumësht për gjyshe Marinën, jo pak, por shumë. Vetëm si të kulloshte ca bar të njomë, të gjelbër, se edhe ajo kishte tri ditë pa ngrënë.

Zirka tundi edhe njëherë kokën me gëzim. Eranda e përqafoi dhe e puthi.

— Faleminderit, Zirka!

Po tek saraxha e madhe, pranë hyrjes së rrugës së nëndheshme që qe i vetmi shteg i fshehtë për të dalë nga kështjella, i ndaloi roja. Ai qe një trim i ri, një malësor i veshur me të bardha, me heshtë dhe mburojë.

— Pa kthehu pas ti, trimëreshë Arbërie. Zoti i madh i kështjellës me fjalën e Këshillit të Pleqve, ka urdhëruar që askush të mos dalë nga kështjella, — tha ai.

Eranda ju lut dhe ju lut, por roja nuk bënte lëshime. Atëhere me lot ndër sy, ajo u largua tok me Zirkën. Po rojes na i erdhi keq për të.

— E ku do të shkosh ti, moj trimëreshë e vogël? — e pyeti ai me një zë të butë këtë herë.

Vajza dhe Zirka ndaluan.

— Ne do të shkojmë atje poshtë ku ka bar të njomë, të gjelbër, — tha vajza, — që të kullosi Zirka dhe pastaj të japë qumësht për gjyshe Marinën. — Këtu Eranda u mallëngjye përsëri. — E gjora gjyshe Marina! Ka tri ditë pa ngrënë dhe është shumë e sëmurë. Kam frikë për të. — Roja erdhi pranë dhe i fërkoji kokën Erandës.

— Po a e di ti, moj trimëreshë e bardhë, se atje ku ka bar të njomë dhe të gjelbër, mundet të ketë edhe turq? Dhe turqit janë shumë të egër, besa.

Vajzës i shkëlqyen sytë.

— Unë nuk i kam frikë turqit. Të lutem lermë, lermë!..

Kështu ajo ju lut e ju lut dhe roja më në fund e la të shkonte pasi e porositi shumë herë që të kishte kujdes.

Eranda dhe Zirka hynë në guvën e errët dhe u larguan nën dhé.

Shumë bar të gjelbër kulloti Zirka e uritur atë natë. Shumë melodi mali dëgjoi Eranda. Të gjitha këto asaj i zgjonin mallin e fushave të saj, mallin e kasolles ku qe rritur, dhe dashurinë, një dashuri të madhe për tokën tonë arbërore. Ashtu e magjepsur e kaloi tërë natën Eranda. Vetëm kur filloi të zbardhte paksa agimi, asaj i ra në mend që duhej të kthehej në kështjellë.

Por ajo nuk u kthye dot. Një mori turqish të këqinj dhe të egër, me shpatat të ngritura lart, e rrethuan papritur e pakujtuar. Ata e kapën për duarsh e për flokësh Erandën dhe diç i flisnin në gjuhën e tyre. Ajo nuk kuptonte asgjë, po frikë nuk kishte. I vështronte ato fytyra të nxira, me mjekra të bardha, që i ngërdhesheshin nga zemërimi.

Befas nga rrethi i tyre doli një thatanik

i shëmtuar. Ai mbante për litari Zirkën që turfullonte, dhe kishte një buzëqeshje të pësh-tirë. Kur ju afrua Erandës, kjo ndjeu neveri për të.

— Pa dëgjo ti, vajzë, tha ai. Duam të di-më rrugën e fshehtë që të shpie në kështjellë. Tregona dhe ne do të të lëshojmë.

Vajza nuk foli. «Ah, përse nuk i dëgjova këshillat e rojes unë, — mendonte ajo me vete. — Duhej të isha kthyer me kohë. Po tani? Si t'ja bëj? E gjora gjyshe Marinë! Me siguri tani ajo duhet të jetë dëshpëruar shumë».

— Përse qan?, — pyeti thataniku. — Ti shtegun e di me siguri, se andej do të kesh dalë. Tani mendohu, se përndryshe, vdekja të pret.

Po sa u mendua Eranda? Vetëm pak, thotë kënga. Pastaj ajo u duk e gëzuar. . . Sytë i shkëlqyen.

— Lëshomëni! — thirri ajo, — se dua të mendohem. Dhe nëmani Zirkën mua. — Tur-qit pranuan.

— Tani, — tha Eranda, — dua që ju të largoheni pak, sa t'i them Zirkës se ku të më presë, sa të vij me ju. — Përsëri turqit pra-nuan.

Atëhere Eranda mori Zirkën dhe ndenji pak në bar. Pasi u larguan turqit, vajza i foli

Zirkës lehtë-lehtë duke e përkëdhelur.

— Ti je shumë e zgjuar, Zirka. Ti me siguri e mban mend rrugën nga erdhëm. — Zirka tundi kokën; — Ah, sa e zgjuar që je ti, moj Zirka! Shko, pra, tek kështjella dhe hyrë atje! Ngjitu lart në kështjellë dhe gjej gjyshe Marinën. Ajo ka nevojë shumë për qumësht. Edhe në mos u kthefsha unë, nuk ka gjë. Eh, sa trima arbëreshë humbën ose vdiqën në këto vjet! Eh, sa trimëresha arbëreshe dhanë jetën në këtë luftë të shenjtë! Ah! shko, pra, Zirka, shko!

Zirka tundi kumbonëzat e vogla që i varreshin në qafë. Si duket ajo kuptoi gjithçka, sepse qe shumë e zgjuar. Eranda e puthi dhe me zë të sigurtë i tha lehtë-lehtë përsëri:

— Hajt Zirka! Ç'më vështron? Udhë e mbarë! —

Gjithë ditën i sorollati Eranda turqit e mallkuar nëpër shkrepë dhe gryka. Gjithë ditën i solli dhe i lodhi poshtë e përpjetë, aq sa ata u zemëruan shumë. Filluan ta godisnin dhe ta shtynin. Më në fund njëri e kapi për flokësh dhe i foli me të egër:

— Ti po na gënjen, moj vajzë e keqe. Por ki kujdes, se do të të bëjmë copë-copë.

Eranda i vështroi turqit si e hutuar, jo se kishte frikë, por se kështu deshi.

— Ah! e harrova rrugën e gjora; ja që e harrova — tha ajo. — Po tani më kujtohet. Dale t'ju shpie.

Këmbët e zbathura ju bënë gjak; buzët e etura ju bënë gjak; edhe plagët i kullonin gjak, por ajo nuk jepej kollaj. Ec e ec e më në fund i çoi në një grykë, në grykën më të vështirë që ngushtohej në mes dy shkrepash gjigantë të lartë, shumë të lartë. Vendi ngado që i mbuluar me degë të përdredhura lisash të lashtë dhe shumë të mëdhenj. Aty ajo ndaloi dhe vështroi poshtë, djathtas, ku hapej një greminë e tmerrshme qindra metra poshtë.

Eranda vështroi malet rrotull, malet tona arbëreshe majat me dëborë, dhe qeshi e gëzuar; dhe gazin e saj e dëgjuan lisat, e dëgjuan shpellat dhe vetë malet tutje në horizont.

— O turq të këqinj dhe të marrë? Vështroni këtë greminë! Këtej është udha juaj. Ju, pa kaluar të gjithë këtej, s'i merrni dot kësh-tjellat tona, s'e pushtoni dot atdheun tonë.

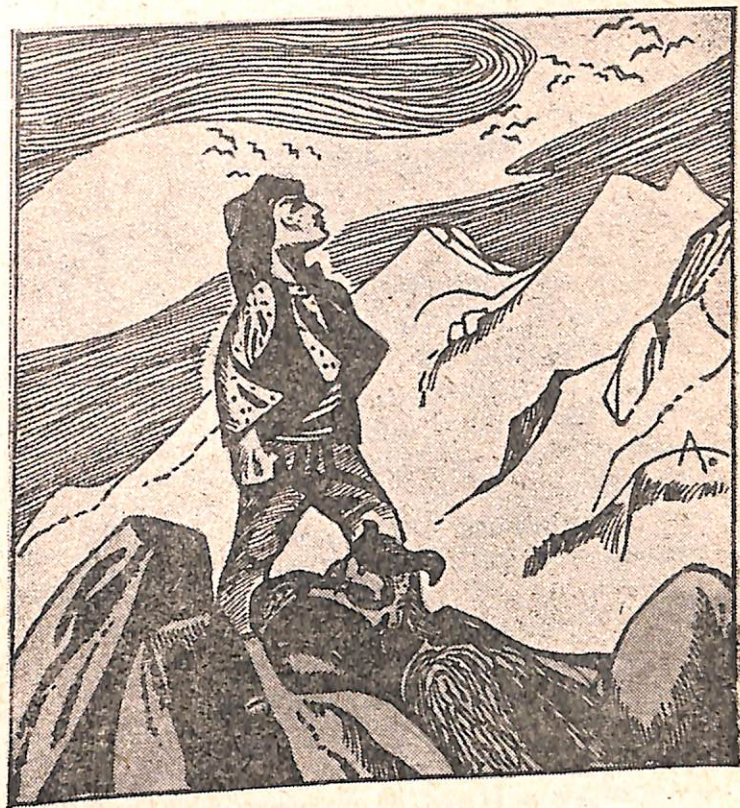
Turqit u stepën nga gazi i saj. Ajo kishte qëndruar buzë humnerës dhe ata kishin frikë t'i afroreshin.

Këtu kënga mbaron.

Ndoshta që më e gjatë, por vargjet humbën nëpër mote. Rapsodi plak u vra tek ja

këndonte nipit dhe nipi s'e mësoi dot të gjithë.

Netëve, në kështjellën e lartë, të lartë deri tek retë, rapsodët e lashtë e këndonin këtë këngë duke i rënë lahutës.

USHTARI I VJETËR

E një ditë e bukur vjeshte.

Fushat rrotull qenë korrur. Pylli ishte zhveshur, po qielli qe i kaltër. Vetëm poshtë nga perëndimi ca re të zeza, të ulura, tërhiqeshin zvarrë mbi kodra. Mbi gërmadhat e tempullit të lashtë fluturonin pëllumbat e bardhë, që kur ngriheshin shumë lart, shkriheshin me kaltërsinë e pa-fund të qiellit. Beni këndonte atëhere këngën e lashtë:

**«Fluturoni, pëllumba,
fluturoni, fluturoni».**

Gjyshi qe shtrirë mbi pelerinën e tij të vjetër. Kjo pelerinë qe pa shirita dhe gajtane, si ato tunikat e moçme, tamam si i ka hije një luftëtari veteran. Gjyshi thoshte se s'do ta

ndërronte atë pelerinë me asnjë tunikë mëndafshi ose purpuri. Sigurisht ai thoshte kështu, sepse pelerina e vjetër i kujtonte betejat e moçme, shokët e luftës dhe të rinisë. Benit i dukej sikur ajo pelerinë mbështillte kujtime luftrash, krisma dhe muzgje që s'do të përsëriteshin më kurrë.

Edhe tani gjyshi rrinte shtrirë mbi pelerinën e tij, sikur i dëgjonte këto krisma fare afër...

Beni vështronte pëllumbat, si formonin harqe të bardha në hapësirë, pastaj uleshin mbi supet e tij.

Larg nga perëndimi, erdhën gjëmimet e para.

— Gjysh! — thirri Beni, — po vjen stuhia.

Gjyshi ktheu kokën andej, por nuk foli.

— Gjysh! Ne erdhëm deri këtu dhe nuk u kthyem pak në fshatin tonë. Mua do të më pëlqente të shkoja tek teto Dana.

— Ata e kanë djegur fshatin tonë, — foli gjyshi me pikëllim. — Ne bëmë mirë që u larguam prej andej. Tani kudo turqit po i mbledhin fëmijët e vegjël, i shpien në Edrene dhe i veshin jeniçerë.

— Po unë nuk dua të vete në Edrene, gjysh!

— Kush të pyet? — Gjyshi u kthye nga nipi. — Ata i marrin me zor çunat e vegjël. Kasollet i djegin, kurse pleqtë i vrasin.

Beni u drodh.

— Gjysh, pse nuk kemi ne asnjeri?

— Sepse të gjithë na i vrau turku, Ben. Ne të dy, nuk kemi asnjeri veç njëri-tjetrit.

Gjëmimet u shtuan. Retë e zeza u ngri-tën lart dhe po afroheshin ngadalë, si zogj të mëdhenj me krahë sa horizonti. Harqet që formonin pëllumbat në qiell, tani qenë më të vegjël.

— Të gjithë na i vrau turku, — përsëriti gjyshi si me vete, — prandaj ne sillemi udhëve, fshatrave dhe qyteteve me lahutën tonë dhe me pëllumbat tanë. Ne nuk kemi as tokë, as shtëpi. Është kohë e keqe. Dhe ne duhet të ikim diku në Veri. Atje ka male të larta ku turku nuk mund të arrijë. Hajde hyjmë në ndonjë kube, Ben, se po vjen stuhia!

Stuhia shpërtheu shpejt.

Gjyshi dhe Beni vështronin që nga kubeja vetëtimat dhe drurët që thyente era. Shiu binte me rrëmbim. Qielli u nxi.

— Pëllumbat! — u kujtua Beni. — Do të m'i përplasi era nëpër shkëmbinj. Do të dal t'i mbledh.

— Mos dil, — tha gjyshi. — Si do të dalësh në këtë shi? Do të hyjnë vetë në kube.

Ata qenë mbështjellë me pelerinën e vjetër të gjyshit. Lahutën dhe trastën, i kishin vendosur në një qoshe. Rrinin ashtu dhe vërenin si shfrynte vjeshta e vonë.

— Vetëm njëherë kam parë këso stuhie në krahinën tonë, Ben. — tha gjyshi. — Kjo ka shumë kohë. Më duket ta kam thënë njëherë, por s'ka gjë. Do të ta them përsëri. Sepse këtë duhet ta mbash mend mirë.

— Tregomë, gjysh. Mua më pëlqen.

— Qe koha kur ne u mundëm nga turqit. Gjon Kastrioti atë ditë duhej të niste bijtë e tij peng në Edrene. Djemtë hypën në kuaj dhe u përshëndetën me të afërmit. Rrotull qenë kalorësit turq, të ngrysur si nata. Por ja ku doli në portën e kështjellës Vojsava, princesha nënë. Atëhere qielli gjëmoi, furtuna erdhi si vjen rrufeja. Gjergji, më i vogli, u zbeh dhe diçka foli me vete. Ndoshta ky që ndonjë betim. Po unë e dëgjova çfarë mërmëriti. Ai tha: «Unë do të hakmerrem për popullin tim». Kështu tha, e mbaj mend mirë. Dhe unë gjithnjë kam thënë që ai do të vijë një ditë...

Diku u dëgjua një thirrje.

— Shiko, gjysh — thirri Beni.

Para kubesë përpëlitej një pëllumb i gja-
kosur. Gjyshi e la tregimin dhe u sul tek pë-
llumbi. Ai e mori ndër duar zogun e bardhë
dhe u mendua.

— Kjo është plagë shigjete, Ben. Turqit
janë diku afër.

Sa dëgjoji këto, djali u sul jashtë. Shiu der-
dhej mbi të, por ai nuk ngrinte. Thërriste pë-
llumbat e tij në mes shiut sa herë që pushonin
gjëhimet.

— Ben! — thirri gjyshi që nga kubeja. —
Eja, biri im!

Po zëri i gjyshit vinte i largët, i largët pas
gjithë atij shiu që derdhej si lumë.

— Eja, Ben! — Djali u këndonte pëllum-
bave ashtu siç u këndohet sa herë shfaqet sqif-
teri në qiell.

«Pëllumba, pëllumba!»

Dhe dalëngadalë, pëllumbat zunë të mbli-
dhen mbi të. Ata zbrisnin nga qielli si copa
resh të bardha. Po nuk ishin të gjithë. Ndjaj
Beni këndonte ende:

**«Po ulen sokolat,
Pëllumba, pëllumba!»**

Befas një dorë e madhe i rëndoi në sup.
Djali ktheu kokën dhe pa një çallmë dhe një

mjekër të zezë. Dy sy e vështronin turbull...

Sa pa shiritin e gjelbër në mes të çallmës, Beni u drodh dhe mendoi: «Ky është jeniçer.»

Atë çast, si një lamtumirë e madhe i erdhën para syve kujtimet e fëminisë me malet, fushat dhe qytetet e Arbërisë ku kishte kaluar. Ai e dinte se jeniçerët i rrëmbenin djemtë e vegjël dhe i shpinin larg, tej detesh, në Edrene.

Kjo ngjau shumë shpejt.

Pas shpinës së jeniçerit, ai pa gjyshin që rendte drejt tyre; pastaj gjyshi e goditi turkun... Mandej nuk pa asgjë.

Ai nuk pa si e lidhën dhe e hypën mbi kalë. Ai nuk pa si e larguan nga gjyshi i tij dhe nga pëllumbat. Gjyshi mbeti aty në mes të shiut, përmbysë dhe i gjakosur. Trupi i lëkundej nga dhembja dhe urrejtja. Ai dëneste. Qe shumë plak dhe s'mund të bënte asgjë për Benin.

Kur Beni u përmend, qe bërë natë. Ktheu kokën ngadalë dhe pa se gjendej në një çadër të vogël, midis disa djemve të vegjël të lidhur si edhe ai.

— Çfarë jeni ju? — pyeti Beni. — Robër?
Nga grumbulli u ngrit një djalë i gjatë

dhe i bëshëm. Ai qe pak zeshkan. Flokët kaçurela i binin mbi ballë.

— Ne nuk jemi robër, — i tha ai Benit dhe u ul pranë tij. — Si mund të jenë robër djemtë arbër? Aq më tepër në vendin e tyre. . .

— Po atëherë pse na kanë lidhur kështu, Muzak? — pyeti një tjetër, një vogëlush flok-verdhë.

— Ata na zunë, pasi ne nuk kishim si të mbroheshim dhe na lidhën. Ky është ligj lufte, Pal.

Pali nuk foli më.

— A do të na shpien në Edrene? — pyeti Beni.

— Jo! Ne nuk do të vemi në Edrene. Ti do të vesh përsëri tek gjyshi yt, Ben — tha Muzaku dhe e vështroi ëmbël.

Beni u vrenjt. Tani ju kujtuan të gjitha. Sigurisht, po të mos i vinte turp, ai do të qante. . .

— Ku e njeh ti gjyshim tim, Muzak?

— Ti fole në gjumë. Prandaj ne i dimë të gjitha. Dhe ne kështu na ngjau. Palit i dogjën shtëpinë dhe ai nuk e di ku i ka vëllezërit dhe prindërit. Kurse mua më zunë në pyll.

— Në pyll?

— Shëët! — Muzaka u afrua edhe më shumë dhe foli me zë të lehtë. — Unë po kthehesha nga çeta e luftëtarëve që është atje.

Atë çast u hap dera e çadrës dhe hyri brenda roja turke. Që nga mushamaja prej liri i kullonte uji. Beni e vështroi me urrejtje. Turku kërciti dhëmbët dhe foli duke i shtrëmbëruar fjalët shumë.

— Mos flisni, pis arnautë!

— Mos shaj, turk! — i tha Muzaku.

— Ti na shan, sepse ne nuk kemi armë.

Roja hapi sytë i çuditur, pastaj drodhi kamxhikun në ajër. Sakaq mbi faqen e majtë të Muzakut u shfaq një vijë e gjatë gjaku që rrodhi gjer tek qafa. Po Muzaku shtrëngoi dhëmbët e nuk foli.

Pas kësaj roja ja shkrepiti gazit dhe doli jashtë.

Të gjithë heshtën.

Muzaku u ul përsëri mes grumbullit të djemve.

— Dëgjoni — foli ai lehtë. — Në çetën e vogël dëgjova se ka ardhur Skënderbeu. Ai do t'i çlirojë edhe kështjellat e atëhere tek ne nuk do të ketë më turq. Këtyre u erdhi fundi.

Fëmijët klithën nga habia.

— Kush është Skënderbeu, Muzak?

— pyeti Pali.

— Gjergj Kastrioti, i biri i Gjonit.

— Ai do të luftojë për popullin?

— Po! Ai do të hakmerret për popullin tonë. Dhe populli e do shumë atë. Populli e thirri dhe ai erdhi.

Beni nuk dëgjoi më gjatë. Shpatulla i dhembte fort. Ai humbi në gjumë.

Shihte në ëndërr gjyshin, trim të ri, mbështjellë me pelerinën e tij që shkëlqente dhe Gjergj Kastriotin e vogël mbi kalë që betohej se do të hakmerrej për popullin shqiptar. Voj-sava, tok me disa gra të popullit i doli përpara dhe i tha: «Ne të prisnim, o trim!» Dikush lëshoi një tufë pëllumba. Po njëri prej tyre kullonte gjak. Gjergj Kastrioti, majë kalit, ngriti dorën dhe tha: «Kjo është plagë shigjete. Turqit janë diku afër...»

Në mëngjez retë u davaritën.

Fusha e larë nga shiu shkëlqente dhe qielli dukej përsëri i kaltër. Beni hapi sytë. Tek koka i rrinte Muzaku që buzëqeshte lehtë.

— Çfarë ka ngjarë, Muzak?

— Turqit ikën. Do u vranë, do i zunë robër. Në fshat po këndojnë. Eja të vemi, Ben. A njeh kend në fshatin tonë?

— Jo! Unë jam prej atij fshati atje mاتا-në malit.

Benit i dukej sikur ishte zgjuar nga një

ëndërr e llahtarshme. Sikur të gjitha kishin kaluar.

— Atëhere eja të vemi tek gjyshi, Beni. —
—tha Muzaku. — A mund të ecish?

— Po.

Beni u ngrit ngadalë — ngadalë.

— Po ku janë djemtë? — pyeti ai.

— Në fshat, Ben. Eja vemi tek gjyshi.

Ata ecnin ngadalë.

— Tani, a do të rrini në fshat? — foli Muzaku.

— Nuk e di.

— Përse nuk e di? Tani do t'jua kthejnë tokën.

Beni tundi kryet.

Kur arritën tek sheshi, ata panë se gjyshi po rrinte aty ende, në mes të baltës dhe uj-rave, përmbys. Rrotull tij, pëllumbat kishin formuar një rreth. Pak më tutje qe shtrirë jeniçeri i vrarë nga gjyshi.

— Gjysh, — i thirri Beni. — Po fluturojnë pëllumbat!

Gjyshi nuk lëvizi.

Djemtë u ulën pranë tij dhe e mbështetën afër një shkëmbi. Plaku dukej sikur buzëqesh-te pak.

— Ti ke ndenjur gjithë natën në shi dhe në stuhi, gjysh?

Plaku nuk u përgjegj.

—Ata e kanë plagosur, Ben. Duhet të lajmërojmë në fshat.

Kaluan ca kohë në heshtje.

Befas atij ju duk sikur gjyshi foli. Ai me të vërtetë foli lehtë-lehtë, po megjithatë, Benit ju bë sikur e dëgjoi qartë: «Ti erdhe përsëri, Ben?..»

— Erdha gjysh, thirri me gëzim djali përmes lotëve. Dëgjo, gjyshi im! Gjergj Kas-trioti u kthye. Ai e çliroi Krujën dhe do ta çli-rojë mbarë Arbërinë. Ti kishe të drejtë, gjysh. ..

Plaku kishte ngrirë pas shkëmbit.

— A të shkoj të lajmëroj në fshat? —
— pyeti Muzaku.

— Jo, — tha Beni. — Unë e di që gjyshi do të ngrihet që tani. Ai është ushtar i vjetër dhe mund të ngrihet. Unë di një këngë që do ta bëjë atë të ngrihet. Apo jo gjysh? Dëgjoje këtë këngë:

**«Fluturoni pëllumba
fluturoni, fluturoni».**

Po ushtari i vjetër kishte vdekur.

Ai kishte luftuar në shumë beteja dhe qe plagosur shumë herë, po kishte vdekur tamam në ditën e fitores si dëshmor.

TRIMI I FSHATIT BARDHË

ATË mot, dimri në Arbëri qe i egër si asnjëherë. Udhët qenë zënë nga dëbora e madhe; qe rrezik të udhëtoje nga frika e ortiqeve.

Megjithatë, turqit vinin valë-valë dhe digjnin fshatrat. Shkretonin kudo, por kësh-tjellat s'i merrnin dot. Prandaj qenë tërbuar. Luftonin dhe vdisnin mijëra dhe mijëra nga shpatat arbëreshe dhe nga dimri i egër shqip-tar.

Ndonëse të ftohët i madh, i paparë ndonjë-herë, Skënderbeu vinte e vinte si vetëtimë në mes të rrebeshit. Herë ishte në Petrelë, herë në Sfetigrad, herë në Dibër. Kontrollonte, udhë-zonte e u jepte zemër trimave. Dhe trimat ar-bëreshë u qëndronin sulmeve të tërbuara të sulltanëve, me atë burrëri që po çudiste gjithë Evropën.

Çdo ditë bëhej luftë. Dhe në çdo luftë merrte pjesë edhe Skënderbeu. Nga kjo, turqit filluan të besonin që nuk ishte një Skënderbe i vetëm, por shumë.

Një ditë të ftohtë të janarit, në Krujë erdhi lajmi që grupe turqish qenë drejtuar nga fusha e Tiranës për të djegur fshatrat. Burrat e krahinës, të bashkuar dhe pa u vënë re, po dilnin nga pyjet që t'u binin turqve. Do të bëhej luftë e madhe.

Skënderbeu vuri përkrenaren, i hipi kalit dhe me katër trima, doli nga këshjella. Si gjithnjë i biri, Gjoni, e përshëndeti me dorë që nga pirgu më i lartë dhe i thirri:

— Me lirinë, atë!

— Me lirinë, o trim! — gjegji Skënderbeu dhe pastaj humbi tutje mbas qafash.

Kur dolën kundrejt fshatit Bardhë, Skënderbeu u ndal dhe u foli trimave të tij:

— E shikoni atë shtëpi të vogël që nxjerr tym nga oxhaku? Atje do të shkojmë dhe do të mësojmë ku gjenden burrat e fshatit. Ky është një zakon i lashtë i popullit tonë: edhe po ra turku, edhe po ra mortaja, ikin maleve e pyjeve, por dyert i lenë të çelura dhe lenë një burrë në fshat, që t'i presi udhëtarët ose miqtë. Dhe këtë e quajnë «trimi i fshatit».

Kështu tha Skënderbeu, dhe i ra kalit duke psherëtitur:

— Eh! moj Arbëri e bardhë!

Ecën dhe pak, pastaj u ndalën para shtëpisë së vogël. Skënderbeu zbriti nga kali dhe thirri:

— O trimi i fshatit!

Porta u hap dhe në pragun e saj u duk një djalë 10-11 vjeçar. Ai, me dorë në zemër, u doli para miqve.

— Bujrum, i madhi Skënderbe!

Skënderbeu u çudit ca dhe mendoi: «Si s'u ka ardhur keq fshatarëve për këtë djalë? Ky është ende fëmijë për të rënë dëshmor». Po nuk tha gjë. Ai e dinte se djemtë arbëreshë në kohëra të vështira quheshin burra që në këtë moshë.

Kur u ulën pranë zjarrit, një nga trimat e Skënderbeut, i foli djalit:

— O burri i dheut, ti je trimi i fshatit dhe dole pa armë?

— Ju thirrët si miqtë — tha djali, — por armët i kam. Dhe s'më kanë vënë së koti trim fshati. Këtë radhë i takonte shtëpisë sonë. Im atë u vra, kështu që më përkiste mua ky nder i madh. Edhe ty të njoh, o Lekë Skura i Stresëve. Vjet erdhi këtej një piktor dhe solli me vete portretin tënd.

— Po ty si të quajnë? — e pyeti trimi.

— Kjo është shtëpia e Mirkajve — gjegji djali. — Dhe mua më quajnë Gjon.

Djalit i shkëlqyen sytë...

Skënderbeu mendohej: «Këtë fatos do ta marr ta bëj trim timin, bashkë me Gjonin, tim bir».

Si mësoi mirë vendin ku qenë luftëtarët arbëreshë dhe lëvizjen e turqve, Skënderbeu me trimat e tij u nis për udhë.

Ecte përpara, ndërsa pelerinën ja merrte era. Dukej i menduar. Bënë një orë rrugë pa folur.

Më në fund, Skënderbeu u tha:

— Druhem se turqit do të na e vrasin djalin, Lekë.

Leka nuk foli. Ai tani qe bërë vëlla me Gjonin, trimin e fshatit Bardhë.

— Për Arbërinë, o Skënderbe, për dheun tonë...

Së largu dëgjoheshin krismat e lisave që thyente era...

Sakaq, në fshat ja behën turqit. Erdhën si vjen furtuna: me krisma dhe me zjarr. Fshati mori flakë. Dhe në sheshin e madh, i lidhur për një shtyllë, Gjoni vërente me helm në zemër dhe brengosej. Tek këmbët e tij shkëlqente shpata e thyer mëdysh.

Kur e shpunë te komandanti turk, Gjoni nuk dëgjoi të përulej para tij:

— Ne, arbëreshët, nuk përulemi kurrë!

— E di, e di, — tha komandanti turk. —

— Ky është një zakon i keq, i pahijshëm.

— Ju na shani, se ne s'ju përulemi kurrë — tha Gjoni.

Komandanti e mbajti zemërimin:

— Ti arnaut, më plagose dy oficerë. Ke sharë Sulltanin e lavdishëm, por unë do të të liroj, po të më shërbesh.

Djalit s'i luajtën as qepallat. Turku e vështroi ndër sy dhe e pyeti:

— Pa më thuaj, e njeh ti Skënderbenë?

— Skënderbeun e njohin të gjithë arbërit.

— Po, a mos ishte këtu Skënderbeu?

— Skënderbeu ka qenë edhe në Adriano-pojë, edhe në Itali. Po të dojë ai, vjen ja, tani.

— E nga shkoi Skënderbeu?

— Nuk ishte këtu.

Komandantit turk ju përgjakën sytë.

— Dëgjo, ti arnaut, më mirë trego vetë! Unë do ta zë Skënderbeun dhe. . .

— Skënderbeun s'e zë as era, e jo ti!

Një kamë e artë fishkulloi në ajër dhe u ngul në krahun e vogël të trimit të fshatit Bardhë.

Dëbora përreth u skuq nga gjaku. . .

Turqit filluan ta torturonin Gjonin e vogël, por ai nuk fliste. Vetëm i shante. Kur i soseshin forcat, mbyllte sytë e shtërngonte dhëmbët.

Turqit, si gjithë armiqtë, qenë të pamëshirshëm. E mundonin, po ai s'fliste; s'tregonte as ku qenë Skënderbeu, as burrat e fshatit, as ujët, as bagëtia.

I digjnin gishtat, i prisnin lëkurën me brisk dhe i thoshin se do ta rripnin të gjallë si Moisiun e Dibrës, po ai nuk tregoi asgjë.

«Kur vinte në vete, mendonte për të mposhtur dhimbjet: Gjyshi i qe vrarë duke luftuar kundër turqve; xhaxhai kishte luftuar dhe qe vrarë në ushtrinë e Skënderbeut. I ati gjithashtu. E si të tregonte ai se ku qe Skënderbeu? Si t'u tregonte turqve se ku qenë fshehur drithërat e bagëtitë? Jo, ai s'do të fliste kurrë, pa le ta rripnin, të gjallë si Moisiun e Dibrës. Le të fluturonte Skënderbeu nëpër pyllin e Shqiponjave me luftëtarët e fshatit dhe le t'i vriste të gjithë këta katila, pa gjakun e Gjonit do ta merrte Skënderbeu, do ta merrte edhe Lekë Skurra, do ta merrte edhe gjithë Arbëria. O, sa turq që do vriteshin për të!

Nga gjaku i tepërt që humbi, Gjonit herë pas here i binte të fikët. Në këtë gjendje, ai

s'mund ta merrte me mend që ja, tani, diku mbi një shkrep Skënderbeu kishte mbledhur pelerinën dhe qe ndalur:

— Druhem se do të na e vrasin djalin turqit, Lekë!...

Si mund ta dinte Gjoni atje, në mes të turqve, që Lekë Skurës, trimit të Arbërisë, i shpëtuan lotët, ndoshta për herë të parë në jetën e vet?!

Për Arbërinë, o Gjergj, për dheun tonë! Zemra më ndjeu keq. Tani ai është vëllai im. Më lerë të lutem të vete e të vdes atje, se unë e pashë zjarrin që dogji fshatin. Më lerë, o Kastriot!

Dhe ja tani Skenderbeu, ktheu kalin dhe u sul, me tre nga trimat e tij:

— Të vemi, pra, o trima, të vemi e t'i mundim! Ti, Zahari, shko e merr komandën e luftëtarëve të fshatit! Më prisni atje! Rroftë Liria!

— Rroftë, o Skënderbe!

I vetëm në udhë, Zaharia vëren si rendin luftëtarët, më shpejt se veriu. Pastaj largohet ngadalë. Nuk i vjen mirë që s'do përleshej që atë çast me turqit.

Gjoni nuk i di këto. Ai nuk dëgjon asgjë. Hap sytë: është natë. Dëgjojen troke ku-

ajsh, zhurmë armësh. Sikur po ecën dikush. . .
Befas ndalet. Përpara ulet ura e një dere
kështjelle.

Kruja! Qyteti i Bardhë!

Ja, ura u ul. Afër shungulloi një zë, një
zë i fortë luftëtari:

— Me lirinë, o trim!

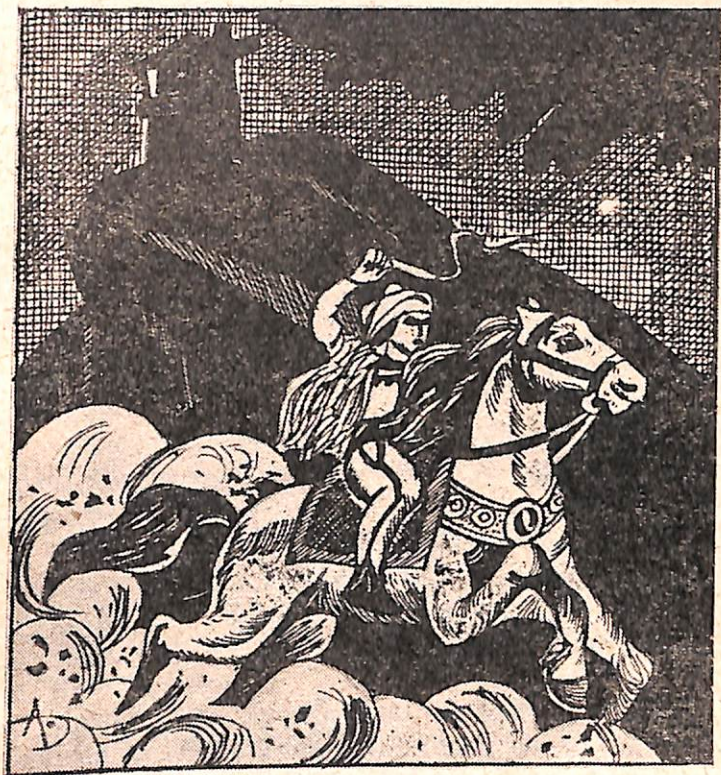
Mbi pirgun më të lartë valëvitet një sha-
mi e bardhë. Të gjithë thërrasin:

— Rroftë liria!

Tani Gjoni e di se ku është. E di se atë e
mban në krahëror, kaluar, Lekë Skura. Por
ai s'mund të ngrihet. Dritat e pishave të nde-
zura që lëvizin në kështjellë, i sillen, i sillen.

Dikush flet:

— Lekë! Le të rrijë me Gjonin, tim bir!
Do të rriten bashkë. Do të bëhen dy trima të
mirë për Arbërinë!

SHKËMBI I GJINIT

A TË natë lumi gjëmonte shumë. Nga gjiri i valëve këputeshin rrapëllima të zgjatura; dukej sikur lumi i trazuar në shtratin e vet, rënkonte dhe rënkonte.

Baca Spani kishte rënë në shtratin e drunjtë dhe ashtu i shtrirë trazonte mendueshëm mjekrën e bardhë.

Trim i fortë kishte qenë ky baca Spani. Luftoi në njëqind beteja deri sa u bë njëqind vjeç, deri sa flokët ju zbardhën nga bora e moteve, derisa gjunjët ju lodhën nga udhët e gjata.

Dhe tani Skënderbeu e kishte caktuar aty, në kullën e vogël mbi Drin, që të ruante ditë e natë urën e lëvizëshme. Dhe e kishte ruajtur me kujdes baca Spani; sa e sa herë e kishte lajmëruar Skënderbeun për lëvizjet e turqve në Dibër.

Po ja që u mplak tani. Sytë, veshët, fuqitë po e linin.

Këto po mendonte ai i shtrirë në dhomën e tij të vogël e të ngushtë.

Pastaj, pa lëvizur fare, thirri Gjinin, nipin e tij, që banonte me të.

Dera u hap duke kërcitur dhe brenda hyri Gjini.

Djali, pasi përshëndeti me një lëvizje të lehtë, u ul te koka e gjyshit të vet.

Dy qirinj që digjeshin mbi një shandan të verdhë, kryqëzonin hijet e armëve dhe të heshtave mbi mure. Nga frengjitë e ngushta hynin drita të forta vetëtimash. Bubullimat dhe zhurmët e valëve që rrëzoheshin, arrinin deri aty si rënkime të zgjatura. Po Gjini qe mësuar me to. Në net të tilla, atij i pëlqente të ngjitej lart në kullë, dhe i mbuluar me pelerinë të hollë të lyer me rrëshirë, të vërente vetëtimat si rendnin nëpër qiell të dëgjonte oshëtimat që lëshonin retë dhe valët në pusinë e natës.

Gjyshi po merrte frymë rëndë. Befas ai ktheu pak kokën dhe foli me një zë të thellë dhe të ngjirur:

— Dëgjo, biri im! Tani unë u mplaka dhe vdekja po më afrohet. Dëgjo, të them.

Gjini u hodh nga froni dhe i vajti gjyshit pranë.

— Ç'thua kështu, bacë?

— Them, bir, që tani po e ndjej se do të hesha dyqind për Arbërinë, o bir. Po ja që u mplaka shumë. Luftova me Gjergjin plak; luftova me Gjonin; luftova dhe me Skënderbeun, Gjergjin e ri. Gjithnjë kundër turqve, gjithnjë për Arbërinë. Të gjithë m'u vranë, vetëm ti më mbete. Ti dhe unë plaku kemi mbetur nga fisi i fortë i Zhgabës. Do të rritesh, o bir, dhe do t'i dëgjosh fjalët e mia. Do të bëhesh një trim i mirë për dheun tonë.

Gjini qe zbehur dhe po e vështronte gjyshin me dhembje. Ata kishin kaq kohë aty. Rrinin, vrojtonin dhe rrallëherë u vinin malësorët që u sillnin bukë, verë ose lajme. Baca Spani i mësonte atij shpatën dhe këndimin, bujqësinë dhe diturinë. Ai s'kishte njeri tjetër veç baca Spanit, prandaj ca rrënkime të mbytura dolën nga gjoksi i Gjinit. Gjyshi qe zbehur edhe më shumë se ai.

Befas, mes zhurmave të shfrenuara të natyrës, baca Spani, megjithëse i ligur shumë, dalloj një thirrje të thekshme, të mprehtë. Plaku mbajti vesh: britma u përsërit edhe njëherë.

— Thërrasin matanë lumit. Pa dil njëherë, Gjini. Mos janë trimat tanë që kthehen nga Dibra?

Gjini u ngrit ngadalë dhe doli nga dhoma. Fenerin e la tek shkallët, ndërsa vetë u ngjiti lart në majë të pìrgut, pasi u pështuall me pelerinë. Frynte një erë e tërbuar dhe binte shi. Drini e kishte shtuar ujët dhe tek rrëzohej me vrull në katarakt, zhurmonte si një karvan i gjatë ngarkuar me zinxhirë.

Nuk dukej asgjë. Gjithshka që mbuluar me napën e dendur të territ: edhe lumi, edhe udha e drunjte që ngrihej me vargonj, edhe luginat rrotull. Gjini priti që ta dëgjonte edhe njëherë atë zë. A mos bacës i bënin veshët, sepse ishte shumë i sëmurë. I sëmurë dhe plak.

Dhe tek mendonte kështu, një vetëtimë e gjatë e çau qiellin e zi, u var paksa në ajër, pastaj u shua diku ndër valë. Lumi shkëlqeu për një çast. Gjëmimi ushtoi gjatë nëpër luginat.

Nën dritën e shkurtër të vetëtimës, Gjini pa matanë lumit një mizëri të madhe njerëzish. Fërkoj sytë: «Mos jam në ëndërr? Për këtë tokë, jo!» Një shigjetë i fishkulloi anash. Ai u struk pas një guri. Matanë dikush thirri:

— Pa ule këtë urën e mallëkuar, ti arnaut,

që të kalojnë ushtarët e mi. Jam unë, pasha Hamuri.

«Pasha Hamuri? — mendoi Gjini me vete, — tmerri i grunajave, zjarrvënësi i kasolleve, vrasës i keq i fëmijëve dhe plakave».

Gjini rrëmbeu një shigjetë dhe tendosi harkun në drejtim të turqve. S'e pat ulur edhe mirë harkun, kur dikush atje mallëkoi turqisht. . .

— Hej, ti, Hamur mizor! Kthehu mbrapsht se këtu nuk kalon dot. Dhe, në qoftë se do të përpiqesh, Drini i rrëmbyer do t'i shpjerë në det gjithë ushtarët e tu.

Gjini zbriti poshtë dhe pa që Spani plak qe ngritur. Ushtari i vjetër qe ngjeshur me armë dhe mburojë. Po ama mezi qëndronte në këmbë.

— Ah, bacë, — thirri Gjini — ti duhet të rrish shtrirë.

— Jo, Gjini. Ti rri këtu, unë do të ngjitem lart. Dhe në qoftë se ata do të përpiqen që ta kalojnë lumin me ndonjë farë mënyre, unë do t'i shfaros me shigjeta. Tani më jep një urë të ndezur që t'i vë flakën fanarit të madh, ta shohin kështjellat rrotull dhe të lëshojnë kushtrimin.

Tha kështu plaku dhe doli. Pas tij doli

dhe Gjini, me urën në dorë dhe me një tok shigjeta të helmatisura.

— Tani kthehu! — tha baca Spani.

— Jo, kthehu ti — foli Gjini. — Kthehu, se je i sëmurë. Lart ka erë dhe shi. Kthehu, gjysh!

Plaku nuk e dëgjoi; kështu ata të dy u ngjitën lart.

Tani turqit qenë tërbuar fare. Ata shanin dhe mallëkonin me fjalë të fëlliqura dhe baca Spani shtërngonte dhëmbët nga zemërimi. Ai hapi fanarin e madh prej çeliku dhe e hodhi urën e ndezur aty. Flaka bubulliu, por vetëm për një çast. Matanë shtinë me top dhe feneri me gjithë rrjetën e hekurt fluturoi poshtë.

Plaku dhe djali u rrëzuan përdhe.

— Oh, të mallëkuar! — thirri plaku. — Tani u mplaka, Gjin. Nuk jam më i fortë. Po të mos e dijë kush se unë Spani, nipi i Lekë Zhgabës që i kapte gjylet e gurta me duar, të mos e dijë kush që unë u rrëzova kështu.

Gjini e ngriti plakun me dhembje e të dy u ulën pas murit të gjerë.

— Gjin, — tha Spani — ata nuk janë ndonjë hordhi e madhe, përndryshe ne do ta dinim nga lajmëtarët tanë, po është Hamur hajduti me dy-treqind cubat e tij. Ata kanë vetëm

një top të vogël, që kullës sonë s'i bën dot gjë, sepse kulla jonë është e lashtë dhe e ndër-tuar me gurë të mëdhenj. Do të ulemi në katin e dytë, në dhomën e perëndimit. Ata nuk mund ta kalojnë lumin me not, sepse Drini këtu është shumë i rrëmbyer dhe do t'i shpjerë që të gjithë në det. Vemi, trimi im?

— Vemi, bacë!

Lufta zgjati disa orë. Turqit, të dëshpëruar, u hodhën më not, se aty brigjet nuk ishin fort larg, po s'arritën dot në anën tjetër. Ujrat e shkumëzuara të lumit i merrnin me vete. Baca Spani dhe Gjini i godisnin pa mëshirë që nga frëngjitë e ngushta nën dritat e rrufeve.

— Ah, ti plak! Mos m'i vra ushtarët, — thirri Hamuri — se do të të rjep dhe do të ta ngul kokën në hu.

Plaku pështyu me përbuzje.

— Dëgjo! — thirri prapë Hamuri. — Në mëngjez këtu do të vijë vetë Ballabani me mijëra e mijëra ushtarë dhe me top do ta rrënojë kullën tënde.

Por plaku nuk i përgjigjej nga përbuzja dhe urrejtja. Ndoshta nuk kishte as zë tani që qe ligur. Kushedi!

Gjini ju afrua dhe e pa tek rrinte mbështetur për muri i lyster i gjithë në gjak.

— Një shigjetë... hyri deri këtu. Tani, bir, shko dhe lajmëro në kështjellën... në kështjellën më të afërt. Dhe lermë mua, Arbëria është në rrezik.

Lotët ja dogjën sytë Gjinit, por ai nuk qau. Trimat arbëreshë nuk qajnë kurrë.

— Nuk të lë, bacë. Ata këtej s'do të kalojnë kurrë.

— Kalojnë, bir, kalojnë. Ballabani i urryer ka topa shumë; pa ka edhe trapa, edhe rremtarë shumë. Ai ka edhe ura të lëvizëshme që i mbart me vete. Ka ushtri të madhe, prandaj shko, o trimi im!

Kështu luftuan Spani plak dhe Gjini, thotë legjenda;

Po, plaku vdiq.

Gjithë natën Gjini ndenji përbri gjyshit. Gjithë natën duke luftuar, dhe turqit nuk kалан dot.

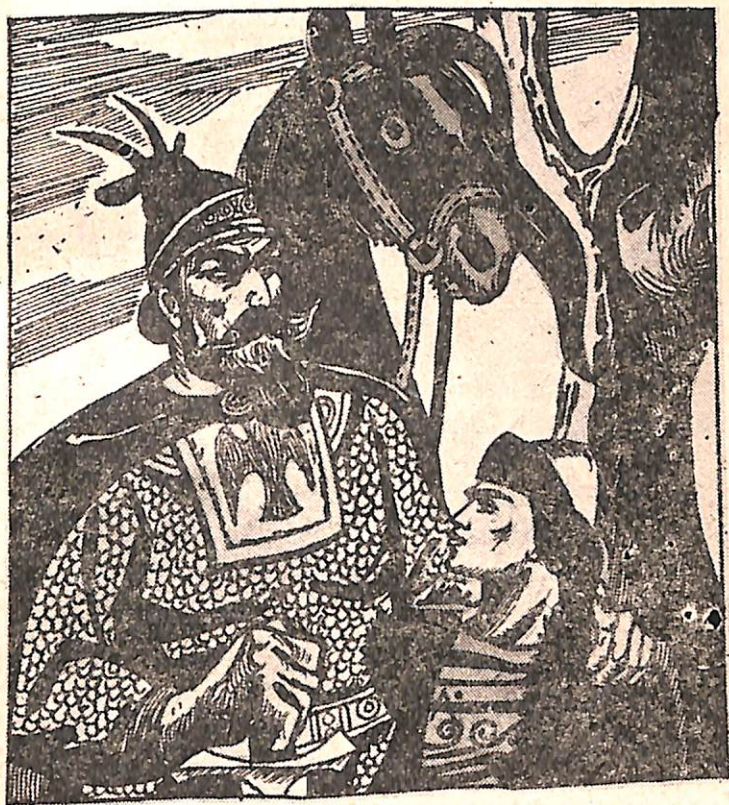
Po në mëngjez, sapo zbardhi dita, ai vuri re që në bregun tjetër, po vinin valë-valë asqerët e Ballabanit të urryer. Qenë me mijëra e me mijëra: fusha u mbush prej tyre deri larg në horizont. Ushtarët vështronin ujërat e vru llshme dhe tundnin kokat: lumi që i egër, nuk kalohej me not.

Atëhere Gjini e puthi plakun dhe qau.

Qau nga dhembja dhe zemërimi. Pastaj zbriti poshtë, i hipi kalit dhe doli nga kulla; e vësh-troi për herë të fundit atë kullë të vogël, por të fortë, nga e cila sot ka mbetur vetëm një shkëmb i lartë, shumë i lartë që ngrihet thikë mbi Drin. Këtë shkëmb vendasit e quajnë «Shkëmbi i Gjinit».

Po ku vajti Gjini? Legjenda thotë që ai lëshoi kushtrimin kështjellave, qyteteve dhe fshatrave. Pastaj u ngjit maleve të larta të Krujës. Rendi ditë e natë, nëpër dëborë, i veshur me çakçirë dhe me xhamadan shajaku të bardhë, kaluar mbi kalin e tij të bardhë. Po sa udhëtoi Gjini trim nëpër dëborë? Shumë, shumë. Ra dëborë e re, ranë prapë dëborëra të reja, dhe ai mbahet mend gjithnjë i veshur me të bardha, kaluar mbi kalin e tij të bardhë, duke rendur nëpër dëborë, me ditë dhe me net. . .

Kështu thonë këngët, kështu thotë legjenda.

ZBULUESI I VOGËL

YJET e parë u shuan si flakëza të vogla kur fryn era dhe nga lindja filloi të zbardhi pak.

Qenë çastet e para të agut, kur në udhën e vetme që të shpie në kalanë e Krujës, u duk një njeri. Ai ecte ngadalë-ngadalë, sikur vinte prej një udhe të largët.

Shfaqja e këtij udhëtari, kaq herët para mureve të Krujës, qe një gjë e rëndë në kohë paqeje. Vendi po kalonte kaq muaj pa luftë; dukej sikur Sulltani kishte hequr dorë tashmë prej Arbërit.

Megjithatë rojet që vërenin nga muret e larta nuk u shqetësuan kur panë se udhëtari qe një djalë i vogël, veshur me një kostum malsori.

Djali sosi para hyrjes së kalasë dhe trokiti mbi portën e rëndë të veshur me shufra hekuri.

Rojtari plak, që po rrinte në kthinën e tij të ndërtuar brenda në mur, me pllaka të rënda guri, rrëshqiti ngadalë me një tufë të madhe çelësash në dorë. Ai hoqi shulin e madh dhe porta kërciti.

— Mirëmëngjezi, bacë! — përshëndeti djali duke hyrë brenda. Rojtari plak puliti sytë, pastaj pa se para tij qëndronte një djalë i vogël, tërë pluhur, me sy të bukur dhe me një shpatë që i varej në brez, lidhur me katër zinxhirë argjendi.

Plaku e mbylli përsëri portën, sepse nuk kishte ardhur ende ora e caktuar. Pastaj u kthye nga djali:

— Nga po na vjen kaq herët, o trim?

— Vaj që nga larg, bacë, — u përgjigj djali. — Që nga Dibra. Dua të më shpini tek Skënderbeu.

— Unë nuk mund të të shpie tek Skënderbeu, — tha rojtari plak — ti duhet të vesh përpara tek rojet, ja, tek ajo kulla aty.

— Faleminderit, bacë! — foli djali dhe u largua.

Rojtari plak puliti sytë, pastaj u fut përsëri në kthinën e tij të gurtë.

Skënderbeu ishte zgjuar. Ai po rrinte pranë një tryeze të gjerë, të mbuluar me një cohë

të kaltër dhe po merrej me ca shkresa. Prapa tij, në mur, qenë varur shumë heshta dhe shpata të kryqëzuara.

Djali e kundroi një copë herë fytyrën e menduar të prijsit të madh, nën dritën e një shandani të praruar. Skënderbeu çoi ngadalë kokën me leshra të gjata të zeza dhe u ngrit. Ai buzëqeshi pak dhe i zgjati djalit dorën e tij të madhe. Pastaj foli lehtë-lehtë, me një zë të fortë dhe të bukur, sikur po këndonte ndonjë nga ato këngët e lashta burrërore:

— Mirësevjen, o trim! Po e shoh se ndonjë punë e rëndësishme të paska ngritur kaq herët. Urdhëro, biri im!

Djali përshëndeti me kokë, dhe vajti e u ul në fronin që i tregoi Gjergj Kastrioti.

Sakaq rojet dolën jashtë.

— Prijës! — foli djali. — Unë po vij që nga Dibra. Jam nipi i Spanit të Zhgabës. Ai më dërgoi të të lajmëroj që është duke ardhur Ballabani me mijëra ushtarë dhe topa.

Sa dëgjoji këto fjalë, fytyra e Skënderbeut ndryshoi.

— A e kaloi Hamur pasha Drinin? — pyeti ai.

— Jo! Malsorët nuk e ulën urën — u përgjegj djali — po ndoshta... tani edhe e ka

kaluar. Baca Spani më tha që Ballabani i mbart urat me vete.

— Ku asht trimi Span?

— U vra!..

Djali uli kokën nga dhembja. Ai pa sesi Skënderbeu i mbylli sytë dhe çoi dorën në ballë.

— Ty si të quajnë?

— Gjin.

Skënderbeu u ngrit dhe i vajti pranë djalit; pastaj i vuri dorën në sup.

— Dëgjo, Gjin, — tha ai — Baba Spani qe një luftëtar i madh. Rrallë ka parë Arbëria një trim luftëtar dhe besnik si ai. Po ti mos u ligështo: ai që bie në këtë luftë të shenjtë, nuk vdes!

Jashtë, përtej dritareve, agimi kishte zbardhur përgjet dhe ndërtesat e bardha të kalasë. Po shandani digjej ende...

* * *

Skënderbeu i mblodhi shpejt gjithë gjeneralët e tij. Gjini i vërente me habi ata trima kreshnikë që po çudisnin botën me veprat e tyre.

Ai kishte dëgjuar shumë këngë për ta. Siç ja kishin përshekruar, ai mund ta dallonte

lehtë Vrana kontin, me leshrat e thinjura. Afër tij rrinte Tanushi, shtatlartë dhe i bukur. Pastaj Altisfieri me uniformën e shkëlqyer diçka i thoshte Stresit, që mbante gjithnjë pancir të kuq. Moisiun Gjini e njohu, se e kishte parë për së afërmi, kurse të tjerët i shihte për herë të parë. Skënderbeu ndenji pranë Gjinit dhe zuri të fliste. Tani zëri i tij nuk dukej si këngë, por si zhurma që lëshon era, kur fryn mbi drurët pleq ose si ujërat e Drinit, kur vërshojnë në netët me shtërgatë.

Ai foli për ushtritë turke që po vinin me në krye Ballabanin, tradhëtarin e Arbërisë. Pastaj u tha që ta bënin ushtrinë gati për betejë brenda një ore dhe të lëshonin kushtrimin ndër male, por pa bujë.

— Ju marshoni tok, drejt Dibrës — tha ai. — Ti, kont Uran, rri këtu. Unë do të dal fshehtas nga kështjella e do t'i vërej së afërmi armiqtë. Do të takohemi atje. Askush të mos dijë për largimin tim. Si thoni, gjeneralë?

Ky qe një plan i menduar mirë, prandaj askush nuk kundërshtoi.

— Ti, Gjini do të rrih këtu?

— Jo, Kastriot! Do të vij me ty.

Skënderbeu u mendua pak, pastaj tha:

— Mirë, eja shkojmë tek kuajt.

Kur dolën poshtë mureve të Krujës, Gjini pyeti:

— Kush qe ai gjenerali që rrinte pranë Moisi Golemit të Dibrës, Skënderbe?

Skënderbeu u përgjegj:

— Ai nuk është gjeneral, Gjini. Ai është një trim fare i ri nga malësitë e Matit. Është shumë i zoti dhe i zgjuar.

— Ai kishte një shenjë mbi vetull. Baca Spani më mësonte se një njeri i tillë e mbulon nganjëherë të vërtetën. . .

Skënderbeu ndali kalin dhe qeshi:

— Kjo është një bestytë. Por ndoshta, Baca Spani kishte ndonjë arsye të mendonte kështu. — Pastaj shtoi: — Sidoqoftë ti mos u shqetëso për këtë.

Kështu udhëtuan ata përmes qytezave dhe fshatrave arbëreshe, përmes fushave të gjera dhe shtigjeve malore.

Në mbrëmje arritën buzë një pylli të lartë. Udha ngushtohej në një shteg të hollë, përmes drurëve pleq.

Ata zbritën nga kuajt dhe hynë në pyll. Degët e gjera e mbulonin qiellin si një kube e lartë.

Befas djali mbajti vesh: ju duk sikur diku larg, trokëllinte një kalë. Ai qe mësuar, në kuillën e vogël mbi Drin, të dallonte çdo zhurmë.

— Ç'farë pate? — e pyeti Skënderbeu.
— Asgjë. M'u duk sikur dëgjova hapa.
Skënderbeu u ndal dhe tha:

— Janë zhurmat e pyllit, Gjini.

Ata u nisën përsëri ngadalë dhe me kujdes. Udhëtuan kështu derisa mbi pyllin e lartë me lisa pleq ra mbrëmja. Përmes gjetheve të drurëve, atje lart, u ndezën yjet e para.

— Këtu do të pushojmë pakëz, si thua, Gjini? — tha Skënderbeu, kur arritën në një vend të mirë — Mund të flemë nja dy orë, pastaj nisemi përsëri.

— Mirë!

Lidhën kuajt pranë një lisi të madh, mblodhën ca bar për kafshët, dhe vetë u shtrinë atje pranë, mbi pelerina.

Skënderbeun e zuri shpejt gjumi. Gjini vërente si i ngrihej lart krahërori i gjerë dhe i fuqishëm.

Diçka kërciti. Gjini u ngrit lehtas. «Sigurisht u thye ndonjë degë nga era» — mendoi ai. Pastaj vajti e ndenji mbi një cung të rrëzuar.

Ndenji e ndenji Gjini duke dëgjuar zërat e pyllit e duke vështruar yjet si lëkundeshin lart në mes gjetheve, po pastaj e zuri gjumi ashtu siç qe.

Para syve ju ngrit kulla mbi Drin; pastaj

që nga ura e lëvizëshme erdhi Baca plak...
Ai erdhi lehtë-lehtë dhe diçka folën ngadalë...
A mos foli për një njeri që kishte një shenjë
mbi vetull?...

Kur i doli gjumi, pa që Skënderbeu po
flinte ende. «Mund të kenë kaluar dy orë, —
tha Gjini — Nuk e di».

Po ai vendosi të priste.

Era që frynte i solli përsëri në veshë zhurma
të largëta patkonjsh. Ai u ngrit dhe mori
harkun. Vendosi një shigjetë dhe tërhoqi de-
llin. Pastaj ndenji në pritje.

Zemra i rrihte me forcë. Por, askush nuk
dukej.

Pas gjysmë ore qenë në udhë.

Kur dolën mbi Malin e Dhenve, panë
kampin turk. Skënderbeu vështroi mirë e mi-
rë, pastaj zuri të shënonte diçka mbi letër. Mo-
ri një hartë dhe bëri mbi të ca shenja.

— Sa shumë qenkan! — tha Gjini.

— Po, tha Skënderbeu. Janë shumë, por
ne do t'i mundim. Tani do të kthehem, Gjini,
sepse punën e parë e mbaruam. Tani do të ta-
kohemi me ushtritë tona.

Ata u kthyen, po jo në udhën e parë. Ta-
ni ata i ranë pyllit anash dhe dolën në breg të
një përroi.

Gjini këtë radhë i dëgjoji fare qartë trokëllimat e kuajve. Ai shtërngoi frenat dhe kali, që po pinte ujë, u drodh.

— Mos i shtërngo ashtu frenat, Gjini! — foli Skënderbeu. Pastaj shtoi: — Këtë radhë e ndjeva edhe unë zhurmën. Ti kishe të drejtë. Po, sidoqoftë mos u shqetëso! — Dhe u nis, qetë-qetë.

Kur arritën në mes një qyteze të vjetër, Skënderbeu befas e hodhi pelerinën e tij për tokë.

Gjini u çudit.

— Eja këtej Gjini!

Skënderbeu i fshehu kuajt pas një muri të rrënuar. Pelerina mbeti në mes të udhës.

— Përse u fshehëm këtu? — pyeti Gjini;

— Hesht! — i tha Skënderbeu. — Hesht dhe vështro!

Kjo qytezë qe shumë e lashtë dhe do qe shkatërruar me siguri nga tërmetet ose nga luftrat. Askush nuk banonte në të. Kishte shumë kohë që qe braktisur. Vetëm ca shtylla dhe aty këtu pak mure gjysëm të rrëzuara, mbaheshin në këmbë ende.

Kuajt si duket u afruan; Gjini i dëgjoji fare qartë hapat e tyre.

Pastaj dëgjoji zëra. «Janë fare afër, —

mendoj. — Çfarë duan këta që na ndjekin kështu?» Ai kishte shumë frikë për Skënderbeun. E dinte që turqit dhe venedikasit shtinin shumë njerëz për ta zënë.

— Vështroni! — thirri dikush. — Kjo është pelerina e Skënderbeut.

Gjini zgjati kokën, por nuk pa mirë. Ai vuri re vetëm këmbët e ca kuajve që qenë mbledhur grumbull. Preku shpatën dhe u kthye nga Skënderbeu. Ky mbylli pak syun e dhathtë dhe buzëqeshi lehtë.

— A ju duket sikur foli njeri? — pyeti dikush.

Gjini u drodh.

— Ty kështu të duket përherë, Aleks. Po shenjat nuk janë të mira.

— Unë them të shpërndahemi, trima. Po mos u largoni shumë.

— Si urdhëron, kapedan.

Befas Skënderbeu doli në shesh me duart të kryqëzuara në gjoks.

— Ku vini kështu, o trima? — shungulloi zëri i tij.

Gjini u sul me shpatën në dorë dhe pa pesë kalorës që kishin ngrirë në vend me kokat ulur.

— Pa flisni! Ku po vinit kështu — pyeti prapë Skënderbeu.

— Ne... Dolëm shëtitje, o Skënderbe. — u përgjegj njëri. — Qe ai trimi i ri, me shenjën mbi vetull.

— E përse paskeni dalë shëtitje kaq larg mureve të Krujës? Përse? — Skënderbeut i lëviznin lehtë supet nga zemërimi. — Pa eja këtu, Aleks!

Aleksi bëri përpara. Shenja mbi vetullën e majtë i dridhej ngapak.

— Unë kam dëgjuar se një njeri që ka një shenjë të bukur mbi vetull, nganjëherë nuk thotë të vërtetën...

Gjini u skuq atje ku ishte.

— Ky është një besim i kotë — foli lehtë Aleks.

— Ashtu? Pa flisni pak ju trima! Kush ju dërgoi të më vihëni roje, pas?

— Vrana Konti, o Prijësi ynë — thanë ushtarët me zë të ulët.

— Mirë, — tha Skënderbeu. — I thoni Vrana Kontit që unë e kisha një ushtar me vete. Gjini ju ka zbuluar sapo keni dalë nga Kruja. — Ushtarët ngrinë nga habia. — Tani kthehuni në Krujë! Dhe tjetër herë nuk dua që të më vihëni roje prapa. Kthehuni.

Ushtarët përshëndetën dhe kthyen kuajt.
I fundit lëvizi Aleksis.

Ai i buzëqeshi pak Gjinit, pastaj u nis me trok.

Skënderbeu dhe Gjini u hipën kuajvet dhe ranë nëpër një udhë tjetër. Asnjëri nuk fliste.

Skënderbeu dukej si i zemëruar.

Kështu ecën ata të dy, pa folur, derisa ju afruan ushtrive shqiptare, që po marshonin me të shpejtë kundër armikut.

Para se të vinin tek shokët, Skënderbeu u ndal dhe i vuri Gjinit dorën në sup.

— Ti, Gjini, do të bëhesh një zbulues i mirë. Po sa për atë fjalën, për shenjën mbi vetullën e majtë, mos e beso. Ka shumë besime të moçme që duhen hedhur poshtë. Aleksis është një trim i mrekullueshëm; me djem të tillë, ne do të fitojmë gjithnjë. Eja tani, të vemi tek luftëtarët. Do t'ja fillojmë betejës.

B E T E J A

BETEJA u ndez siç ndizet zjarri në një pyll të thatë të vjeshtës. Fryn era e maleve dhe drurët e drejtë dhe të bukur digjen flakë, por nuk rrëzohen. Vriteshin arbërit në këmbë nga furia e madhe e turqve, por nuk jepeshin.

* * *

Kishte ditë që arbërit vazhdonin pandërprerë rrugën nëpër male të larta, nëpër shtigje të ngushta, për të arritur në kështjellën e Krujës, para se të vendoste Murati rrethimin. Gjithë kjo dyndje ngjante si një parakalim madhështor i popullit shqiptar para Krujës, para qendrës së atdheut. Kur arritën para kështjellës, vullnetarët u stepën. Vendi që mbushur nga çadrat turke. Ato shtriheshin me mijëra e

preu në ajër një litar që u hodh drejt tij dhe vazhdoi: — Çdo arbër u bën ballë dy turqve, po aty ku janë tre turq dhe një arbër, luftëtari duhet të veprojë shpejt.

Kapedani hodhi përpara mburojën dhe e tërhoqi prapë. Pastaj me dorën tjetër, prapsi dy ushtarë. Me dorën e djathtë ai mbante shpatën, me tjetrën mburojën dhe heshtën. Kështu veproi edhe Omeri.

Beteja vazhdoi shumë kohë. Turqit u rra-lluan dhe arbërit do të kishin fituar, po të mos vinin turq të tjerë. Ata erdhën valë-valë. Qenë kaq shumë, saqë u duk qartë se arbëreshët do të binin të gjithë.

Kapedani plak luftonte si luan, edhe arbëreshët e tjerë luftonin me tërbim. Kapedani përpiquej ta mbronte Omerin nga shpatat dhe shigjetat, por vuri re se ai e përdorte ushtën me mjeshtëri. Vetëm lëvizjen prapa e bënte ngadalë dhe bërrylin e thyente shumë.

— Kështu nuk bën, Omer — i tha kapedani — ti lufton si një princ ose si një vajzë.
— Omeri buzëqeshi dhe shkoi më tutje.

Kur e pa tek buzëqeshte, kapedanit i erdhi një mendim i çuditshëm në kokë. Mendoi:

— Ky djalë është fare i ri dhe lufton si burrat. Është mëkatë të vritet. Megjithatë, ne

nuk kemi shpëtim. Ne do të vritemi të gjithë».

— Kapedan! — i foli një ushtar që luftonte pranë tij. — Çfarë mendon?

— Po mendoj që duhet të ndodhë ndonjë mrekulli ose të vijë vetë Kastrioti këtu.

— Unë nuk besoj në mrekullitë.

— As unë. Kurse në Skënderbeun, po. Ai ja ndjen erën luftës shumë larg.

Dhe vërtet Skenderbeu ra aty siç bie rrufeja. Ai ishte gjithnjë kudo: këtu dhe aty. Tani ishte në Rozafat; pas pak e shihje duke kaluar përmes Shqipërisë, në udhën e vjetër Egnatia. Shpejtësia e tij qe e mahnitshme.

Turqit u tmerruan.

Skënderbeu me krahun e djathtë të zbuluar u vërsul kundër turqve si një panterë kundër lepujve. Shpata e tij shndriste si ylber dhe çallmat fluturonin në ajër si gjethet e vjeshës. Radhët e turqve u thyen. Krahu i djathtë i tyre u sul në anën tjetër të shpatit për të hipur në mal. Ky qe një mendim dinak i oficerëve turq. Nga lart, ata mund të rrokullisnin gurë mbi kundërshtarët. Këtë e kishin mësuar nga arbërit.

«Tani duhet menduar diçka — foli me vete Leka, kapedani plak. — Duhet gjetur mënyra të mos i lemë ata të ikin andej». —

Befas, në mes të betejës ndodhi diçka e

tmerrshme; të gjithë panë sesi Skënderbeu u përplas për një shkëmbi: ai ra nga kali dhe mburoja i shpëtoi nga dora. Arbërit u tmerruan.

Të gjithë turqit që kishin marrë vrapin u kthyen dhe u mblodhën rreth Skënderbeut. Omeri qe fare afër tij. Ju kujtua këshilla e kapedanit plak. Çoi mburojën e Prijësit dhe ja vuri mbi gjoks, për të mos e goditur shigjetat, pastaj rrëmbeu shpatën dhe i ndenji mbi kokë Skënderbeut si një zog i vogël mbrojtës.

«Do të thyhemi» — mendoi kapedani plak atje ku ishte.

Po për një çast ndryshoi çdo gjë: Skënderbeu u ngrit përsëri, shkundi nga gjoksi i gjerë shigjetat dhe u sul me shpatën e tij të rëndë.

Turqit s'e prisnin një gjë të tillë. Grumbull i madh që qe afruar aty, u kosit shpejt. Kërdia filloi edhe më e madhe.

Dikur vonë, beteja u shua ashtu siç shuhet zjarri pasi e ka zharitë vendin.

Turqit nuk arritën të iknin.

Skënderbeu mbloodhi ushtarët e vet dhe erdhi e u fal me kapedanin plak. Pastaj të gjii-

thë tok u sulën drejtë Tumenishtit, ku kishte zënë vend ushtria e Skënderbeut.

Udhës Skënderbeu ju afrua Omerit dhe i tha:

— Ti më ke shpëtuar jetën, o trim i ri!

— Jo, Prijës, — ju përgjegj Omeri. — Ti u rrëzove vetë. Unë të pashë që u rrëzove vetë.

Skënderbeu qeshi dhe tha:

— Ti qenke shumë i mençëm, trimi im. Vërtet unë u rrëzova me dashje që t'i gënjeja turqit që deshën të ngjiteshin në mal, mbi kokat tona. Unë jam rrëzuar vërtet në një betejë dhe tani turqit kujtojnë se ne, arbëreshët, rrëzohemi shpesh. Madje për këtë kanë thurur një legjendë.

— Po — tha Omeri. — Në një këngë tregohet sesi një vajzë mundi Balozin e detit. Ajo u vesh si djalë dhe e quejtën Omer. Tani njerëzit kujtojnë se ai që quhet Omer është patjetër një vajzë e vogël.

Skënderbeu ju afrua afër dhe i foli kështu:

— Unë e di që ti je një vajzë e vogël. Miloshi nuk ka pasë kurrë djem, por ti mund të luftosh me çfarë emri të duash.

Omeri uli kokën dhe u skuq. Mbi supe i ndritnin flokët e gjatë e të zez që i kishin rrëshqitur nga përkrenarja...

L E N D A :

	Faqe
Rapsodi plak	5
Eranda	19
Ushtari i vjetër	31
Trimi i fshatit Bardhë	45
Shkëmbi i Gjinit	55
Zbuluesi i vogël	67
Beteja	81

44950

BIBLIOTEKA E SHTETIT
TIRANE